

Küreselleşen Bir Dünyada Regülasyon

Fuat Oğuz* -Orhan Çakmak**

Giriş

Sosyalist sistemin çökmesinden sonra dünyanın her tarafında piyasa ekonomisi daha popüler hale gelmeye başlamıştır. 1930'ların ekonomik hesaplama tartışmaları, 1960'larda sosyalizmin başarılı olabileceği şeklinde görülürken; sosyalist sistemin çökmesiyle birlikte, artık piyasa olmadan ekonomik hesaplamanın olamayacağı geniş şekilde kabul edilir hale gelmiştir. Piyasa sisteminin bu şekilde yaygın kabul görmesinin doğal sonucu olarak, devletin ekonomik yapı içerisinde yerinin yeniden tanımlanmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Piyasa sistemini daha önce uygulayan ülkelerde regülasyon yeni ve daha piyasa-eksenli bir çerçeve içinde değerlendirilirken; daha önce piyasa sistemine sahip olmayan ekonomilerde ise piyasaların oluşmasını sağlayacak bir regülasyon sisteminin nasıl oluşturulabileceği, kamu politikalarının

temel sorunsalı haline gelmiştir.

Bu gelişmelerle birlikte hemen her ülkede kamu politikalarının yapıcıları ve uygulayıcıları, piyasaların nasıl oluşturulacağını ve sürekliliğinin nasıl sağlanacağını tartışmaya başladılar. Küreselleşen dünyada, ülke ekonomilerinin genel yapısı içerisinde devletin daha pasif bir rol üstlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, gelişmiş olan piyasalar üzerinde ulus devletlerin hakimiyeti de kaybolmuştur.

Regülasyon uygulamalarının daha ziyade 'ekonomik' çerçevede tartışılmaya başlanması, bu uygulamaların fayda ve maliyetlerinin de gündeme taşınmasına sebebiyet vermiştir. Teknolojik ilerlemeler karşısında daha statik bir yapıya sahip olan devlet düzenlemelerinin ve regülasyonlarının yeni maliyetler yaratması, devletin ekonomik faaliyette bulunmasının 'siyasi' maliyetini de artırmaya başlamıştır. Hem ekonomik hem de sosyal regülasyonların topluma önemli maliyetler yükleyiyor olduğunun ampirik çalışmalarla da gösterili-

* Yrd. Doç. Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Öğretim Üyesi.

** Arış. Gör., Hacettepe Üniversitesi İİBF.

yor olması, regülasyon uygulamalarının rasyonelitesini zayıflatmıştır¹.

Küresel bir sistem içerisinde, ülkelerin spesifik regülasyon uygulamalarını, uluslararası etkileri dikkate almadan yapmaları artık mümkün değildir. Mesela, bir ülkede elektrik üretimi üzerinde yapılan regülasyonlar, o ülkenin hem dış ticaret yapısını da etkilemekte hem de rekabet gücünü artırıp azaltabilmektedir. Aynı şekilde, çevre ve sağlık konusunda uygulanan regülasyonlar, bazı ülkelerde yeni piyasalar yaratırken, bazı piyasaları da ortadan kaldırmaktadır. Uluslararası ticari faaliyetlerin işlem maliyetlerini azaltmasından dolayı piyasalar, artık daha küresel bir yapıya bürünmüştür. Bunun en güzel örneği belki de, sermayenin, buna beşeri sermaye de dahildir, artık çok kısa sürede dünyayı dolaşabilmesidir.

Bu değişim, küreselleşen dünyanın hemen her ülkesinde ki regülasyonların 'sosyal' maliyetlerini de artırır bir hale getirmiştir. Böylece, birçok açıdan çok maliyetli hale gelen regülasyonlar, devletleri reform hareketlerine itmiştir.² Regülasyonlarda yapılan reform hareketleri, sadece deregülasyonu değil, aynı zamanda piyasaya daha fazla kontrol gücü veren araçların tercih edilir hale gelmesini de içermektedir.

Biz bu çalışmada ilk önce, regülasyon uygulamalarının nasıl ortaya çıktığını ifade edip regülasyonun fayda ve maliyetleri üzerinde duracağız. Daha sonra ise Küresel-

leşen bir dünyada regülasyon uygulamalarının nasıl bir hal aldığına ortaya koymaya çalışacağız. Son olarak da Türkiye'de regülasyon uygulamalarının küreselleşme bağlamında genel bir değerlendirmesini yapacağız.

Regülasyonun Evrimi

1970'lerden itibaren ilk önce Amerika'da başlayan deregülasyon hareketinin yansımaları, kendisini hem Amerikan ekonomisinin genelinde hem de diğer gelişmiş ülkelerde göstermeye başlamıştır. Gittikçe daha fazla sayıda ülke, endüstri tekellerini regüle edilmiş piyasalara ve regüle edilen piyasaları da deregülasyon yoluyla daha fazla rekabete açmaya başlamıştır. Ekonomik büyümenin yavaşladığı bu dönemde, sermaye ve girişimler, regülasyonların daha az uygulandığı veya çok kısıtlayıcı olmadığı ülkelere doğru yönelmiştir. Özellikle, regülasyonun rekabeti kısıtladığı şeklindeki düşünce ABD ve İngiltere'de piyasaya daha fazla ağırlık veren sistemlerin kabul görmesi konusunda yardımcı olmuştur (Francis, 1993, s. 29).

Avrupa Birliği'nin gelişmesi ve üye sayısının artmasıyla birlikte ulusal regülasyonların gücü önemli derecede azalmıştır. Artık hemen her alanda üye ülkeleri bağlayan Avrupa Birliği normları ve düzenlemeleri, ülkelerin kendi piyasaları üzerindeki hakimiyetini zayıflatmıştır. Üye ülkeler arasında serbest piyasa fikrini temel alan Avrupa Birliği; özellikle telekomünikasyon, havayolu ve enerji alanlarında özelleştirme ve deregülasyonu zorunlu hale getirmiştir. Eğer rekabeti piyasaya serbest giriş ve çıkışın sağlanması olarak görürsek, ulusal sınırların ötesinde şirketleşmeleri teşvik eden böyle bir sistem, ulusal sistemlerle karşılaştırıldığında daha rekabetçi bir ortam sağlayabilmektedir.

Siyasi alanda meydana gelen bu değişimler, ekonomik alanda da regülasyonların etkinliklerini ön plana çıkarmıştır. Aksak piya-

¹ ABD için yapılan çalışmalarda maliyet-fayda analizi yapıldığında regülasyonların yarından fazlasının ekonomik olarak anlamlı olmadığı ortaya çıkmaktadır (Hahn, 2000, s. 3).

² Türkiye örneğinde, son bir iki yıl içinde yapılan veya yapılması düşünülen reformların bir kısmı sistemi daha fazla piyasalaşmaya izin verir hale getirmeye yöneliktir. Ancak, yasal düzenlemelerin hazırlık çalışmaları sırasında TBMM'nin gerek komisyon, gerekse genel kurul görüşmelerinde düzenlemelerin fayda ve maliyetlerinin tahmini ve hesaplanması gündeme gelmemiştir.

salara devlet müdahalesi anlamını da taşıyan regülasyonların faydalarının olduğu genel olarak kabul edilirken, regülasyonların maliyetleri de tartışılmaya ve daha da önemlisi hesap edilmeye başlanmıştır.

Bu dönemde regülasyonların olumsuz etkileri, ekonomik hesaplama tartışmalarının bir uzantısı olarak, devlet müdahalelerinin başarısızlığı yönündeki teorik gelişmeler yardımıyla da desteklenmeye çalışılmıştır. Friedrich Hayek ve Ludwig von Mises'in, devletin ekonomiye müdahale etmesinin bir ekonomideki girişimciliği olumsuz etkileyeceği ve yeniliklerin ortaya çıkmasını yavaşlatacağını göstermeleri ile birlikte deregülasyon hareketi daha da hızlanmıştır.

Ekonomik faaliyet içerisinde daha etkin regülasyon uygulamalarının ve deregülasyonların ön plana çıkmasında, regülasyon araçlarının doğru bir şekilde tespit edilmesi ve kullanılmasının büyük bir rolü vardır. Önemli olan, belirli bir piyasada rekabeti daha etkin hale getirebilmektir. Bu, bazen deregülasyon olabileceği gibi, bazen de piyasaların rekabet otoriteleri tarafından kontrol edilmesini içerebilmektedir. İktisadi analiz açısından doğru aracın hangisi olduğu, fayda-maliyet analizine dayanmaktadır. Hangi uygulama ile sosyal fayda ne kadar artırılabilecektir? Regülasyonun toplumsal maliyeti ne olacaktır? Bu sorular, her türlü regülasyonun meşruluğunun belirleyicisi olmaktadır. Regülasyonların spesifik bazı gruplara sağladığı yararlar, tek bir sebep olarak, regülasyonların meşruluğuna gerekçe gösterilemez.

Regülasyonların fayda ve maliyetlerini incelemeye başlamadan önce, regülasyonu tanımlamak yararlı olacaktır. Regülasyonu genel olarak, sosyo-ekonomi politika amaçlarına ulaşmak için yasal araçların kullanılması olarak tanımlamaktayız (Hertog, 2000, s. 223). Farklı bir bakışla, regülasyonu bireysel

faaliyetlerin sosyal faydayı artırmak için kısıtlanması olarak da tanımlamak mümkündür (Francis, 1993, s. 2). Literatürde, regülasyonlar genellikle iki grup altında tanımlanmaktadır: Piyasalara girişi ve piyasadaki davranışı düzenleyen yasal çerçeveleri, *ekonomik regülasyon*; çevre, sağlık ve güvenlik gibi üretimin toplumsal dışsallıklarının düzenlenmesini ise *sosyal regülasyon* olarak tanımlamaktayız (Viscusi, Vernon ve Harrington, 1996). Bazı yazarlar, bu sınıflamaya bürokratik işlemleri içeren *süreç regülasyonu*nu da (process regulation) eklemektedirler (ör., Hahn, 2000, s. 7).

Çoğu zaman, gerçek hayatta, her üç regülasyonu bir arada uygulandığı şekliyle görmekteyiz. Hemen her ekonomik regülasyonun bir bürokratik boyutu olduğu gibi, aynı zamanda sosyal bazı dışsallıkları da bulunmaktadır. Mesela, güvenliğe ilişkin regülasyonlar, aynı zamanda piyasalara giriş ve çıkışı da belirleyebilmektedir. Ancak regülasyonların tanımlanan amaçları, fayda ve maliyetlerinin hesaplanabilmesi, kimin ve hangi kurumsal yapının sorumlu olacağını belirlebilmesi açısından bir sınıflandırmaya tabi tutulması yararlı olacaktır.

Regülasyonların ekonomik gerekçeleri, temel olarak piyasa başarısızlığı argümanına dayanmaktadır. Piyasanın sosyal açıdan etkin sonuçlar üretmesinin mümkün olmadığı yönündeki şüpheler, devletin optimum değerlere ulaşmayı sağlamak amacıyla müdahale etmesi ve yasal düzenlemeler yapmasını meşru hale getirmektedir. Sosyal regülasyonlar açısından bakıldığında ise negatif bir dışsallığa sebebiyet veren -mesela kirlilik- bir firma, eğer bu ürettiği kirliliği üretim maliyetleri içinde kabul etmiyorsa, sonuçta sosyal olarak optimum seviyeden daha fazla miktarda üretim yapmayı tercih edecektir. Piyasa başarısızlığı argümanı, aslında birkaç boyutu olan genel bir yaklaşım olarak görülebilir. Dışsallık argümanına ilave olarak, üretimde et-

kinlik ve ağı ekonomileri gibi argümanlar da piyasanın kendi başına bırakıldığında etkin sonucu üretmeyeceğini ifade etmektedir.

Regülasyonlar için ekonomik gerekçeler üretmek mümkün olsa bile, uygulamada regülasyonların etkin olmadığı görülmektedir. Bunun temel sebebi, piyasa başarısızlığı gibi devlet başarısızlığının da teorik ve ampirik olarak varlığıdır. Ekonomik regülasyonlar, ilgili endüstrinin maliyet ve talep yapılarının tam olarak anlaşılabilmesini gerektirmektedir. Bununla birlikte, regülasyon otoritelerinin bu bilgiye sahip olması hem oldukça maliyetlidir hem de pratik olarak imkansızdır. Benzer şekilde, sosyal regülasyonlar da çok kısıtlı bilgi verisi ile yapılmak zorundadır. Bunların ötesinde, ekonomik etkinlik ve eşitliğin yerine, uygulamada, gruplar arasında servet transferi daha öncelikli bir amaç olabilmektedir. Lisanslar, teşvikler ve standartlar gibi pek çok regülasyon aracı, servetin dağılımını değiştirmek amacıyla kullanılmaktadır³. James Buchanan (1989, s. 428)'in ifadesiyle, "İdeal standartlarla karşılaştırıldığında, hem piyasa hem de siyaset başarısız olmaktadır. Bu basit noktanın görülmesi bilimsel gelişmenin bir işaretidir. Bu anlayış, ilgiyi karşılaştırmalı kurumsal analize ve piyasa veya politik davranışın gerçekleştiği kısıtlar setine yönlendirmektedir".

Temel problem, devletin etkin bir regülasyon yapabilmek için gerekli bilgiye, statik ve dinamik olarak sahip olmamasıdır. Firmalar, genellikle regülatörlere göre, piyasa hakkında daha etkin bilgiyi elde etme ve kullan-

ma imkanına sahiptirler. Firmalar ile regülatörler arasındaki bu bilgi asimetrisi, regülasyonun etkinliğini azaltan en önemli unsurdur. Ancak, bu regülasyonun tamamen dışlanması da gerektirmez. Özellikle, ağı dışsallıklarının ve ölçüğe göre artan getirinin olduğu durumlarda, regülasyon fonksiyonu iyi tanımlanabilir ve etkin şekilde uygulanabilirse, toplumsal refahı artıracak bir rol oynayabilir.

Ekonomik regülasyonlarda olduğu gibi, sosyal regülasyonlarda da, regülasyon otoritesi bilgiyi etkin şekilde kullanamayacağı için, uygulamalarının etkinliği önemli varsayımların yapılmasına bağlıdır. Mesela, güvenlik regülasyonları örneğinde, bireylerin kendilerini regülasyona adapte etmesi, regülatörün tüketicilerin davranış kalıplarını dikkate almasından daha hızlı gerçekleştiği için, beklenen etkiler ile gerçekleşen etkiler farklılaşabilmektedir (ör., Peltzman, 1975).

Regülasyonların etkin olmayan sonuçlar doğurmasının diğer bir nedeni ise, siyasi tercihlerdir. Regülasyon, kaynakları ve rantları yeniden dağıttığı için, siyasetçiler ve bürokratlar piyasa başarısızlıklarını düzeltmek yerine servet transferleri gerçekleştirmeyi tercih edebilmektedirler (Oğuz, 2001, s. 187). Özellikle, başta tarım olmak üzere spesifik endüstrilere yönelik regülasyonlar bu servet transferlerinin en önemli örneklerini oluşturmaktadır.

1970'lerde regülasyonun hakim olduğu endüstriler, ABD'de ulusal üretimin %17'sini gerçekleştirirken, deregülasyon ve özelleştirme faaliyetleriyle birlikte bu rakam önemli ölçüde gerilemiştir. 1988'e gelindiğinde ulusal üretimin sadece yüzde 6,6'sı bu endüstriler tarafından üretilmekteydi (Winston, 1993, s. 1263).

Regülasyonun Fayda ve Maliyetleri

Regülasyonun fayda ve maliyetleri üzerine en kapsamlı çalışmalar ABD için yapılmıştır. Bu konudaki ilk kapsamlı çalışmayı yapan Hahn

³ Mesela, ABD'de sadece fıstık üretimindeki fiyat destekleri tüketicilerden üreticilere yıllık ortalama 225 milyon dolar transferine yol açmaktadır. Bu transfer sonucunda ortaya çıkan sosyal kayıp (deadweight loss) ise 34 milyon dolar düzeyindedir (Guasch ve Hahn, 1999, s. 139). Türkiye için benzeri çalışmaların yapılması mevcut regülasyonların çoğunun fayda maliyet analizini geçip geçemeyeceğini gösterecektir.

ve Hird (1991)'e göre; ekonomik regülasyonların 1988 yılı için maliyeti 45 milyar dolar ve yarattığı servet transferleri ise 200 milyar dolar civarındadır⁴. Sosyal regülasyonlara bakıldığında ise, fayda ve maliyetin hemen hemen eşit olduğu görülmektedir. Transferlerin maliyetinin, regülasyonların maliyetinin çok üzerinde gerçekleştiğini gösteren bu çalışma, etkinlik amacının aslında regülasyon uygulamalarında tek başına yeterli olmadığını da ortaya koymuştur.

Kamu Tercihî teorisinin ısrarla ifade ettiği gibi, rant-arama faaliyetleri, regülasyonların temel gerekçesi olmaktadır. Fayda ve maliyetin eşit olduğu bir durumda, bu regülasyonların uygulamaya konması ve konmaması yönündeki rant-arama faaliyetleri, toplumsal refah açısından israf edilmiş olmaktadır (Oğuz, 2001b). Belki daha da önemli bir nokta, regülasyon uygulamaları, girişimci faaliyetlerini kâr yerine, ranta yönelmekte ve ekonomik gelişmenin yavaşlamasına sebebiyet vermektedir.

Ekonomik etkileri inceleyen diğer önemli bir çalışma Winston (1993) tarafından yapılmıştır. 1980'li yıllarda yaygın hale gelen deregülasyon hareketinin ekonomik faydalarını, yıllık ortalama 40 milyar dolar olarak hesaplayan Winston (1993, s. 1284), ortaya çıkan faydanın tüketicilere gittiğini, ama üreticilerin deregülasyondan zarar görmediğini, hatta net fayda dahi elde ettiklerini ifade etmektedir. Regülasyon uygulamalarından dolayı kazançlarının azaldığını gören üreticiler de genel olarak deregülasyona çok fazla karşı çıkmamıştır. Sosyal regülasyonlara bakıldığında ise, her ne kadar olumlu bir etkiye yol

açsalar da, maliyetlerinin, faydalarının çok üzerinde olduğu iddia edilmektedir.

Amerika dışındaki ülkeler için, sistematik olarak regülasyonların maliyetleri net bir şekilde hesaplanmıyorsa da, yapılan çalışmalar, maliyetlerin oldukça yüksek olabileceğini göstermektedir. Hahn'a (2000, s. 11) göre; Japonya, Avustralya ve Batı Avrupa ülkelerinde deregülasyondan kazançlar gayri safi yurtiçi hasılanın %5'ine kadar çıkabilmektedir. Kanada için yapılan bir çalışmada Mihlar (1996) regülasyonun maliyetinin milli gelirin yüzde 16'sına kadar çıkabileceğini tahmin etmektedir.

Devletin ekonomik faaliyetten çekilmesinin diğer bir yolu da özelleştirmedir. Gelişmekte olan ülkelerde yaygın şekilde görülen özelleştirme çabaları, deregülasyon hareketinin ilk aşaması olarak da görülebilir. Özelleştirme, OECD ülkeleri arasında geniş çapta uygulanmaktadır (OECD, 1992). Aynı şekilde, fiyat kısıtlamalarının da, OECD raporunun incelediği dönemde önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Her ne kadar, ülkeler arasındaki farklar önemli oranda ortaya çıksa da, genel olarak deregülasyon hareketinin yayıldığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

1980'lerden itibaren sosyal regülasyonlar, gelişmiş ülkelerde hızlı bir artış göstermiştir (Hahn, 2000, s. 21). Regülasyonlardaki artışla birlikte, regülasyonların maliyetleri de artmaktadır. Sosyal regülasyonların faydalarını hesaplamak ise daha güç olmaktadır⁵.

Regülasyonların fayda ve maliyetlerinin hesaplanması ve uygulanmasında bu kriterin esas alınması, pek çok regülasyonun hiçbir zaman uygulamaya geçemeyeceği anlamını taşımaktadır. Hahn'a göre, fayda-maliyet analizinin esas alınması, ABD için 280 milyar

⁴ Bu çalışmanın metod açısından en önemli sonuçlarından biri de, regülasyonların fayda ve maliyetinin hesaplanabilmesinin oldukça güç olmasıdır. Regülasyonların maliyetlerinin ve etkilerinin ayrıştırılmasının zorluğu, hesaplamaların güvenilir bir şekilde yapılabilmesini engellemektedir.

⁵ Hesaplamaların zorluğu ile ilgili tartışmalar için Frank ve Sunstein (2000) ile Hahn'a (1998) bakılabilir.

dolarlık bir refah artışına yol açabilecektir (Hahn, 2000, s. 4). Ülkemizde ise, henüz regülasyonların fayda-maliyet analizlerinin yapılmadığı düşünülürse, konunun gündeme gelmesi bile, pek çok regülasyonun anlamının ne olduğunu daha iyi sorgulamamızı sağlayacaktır.

Regülasyonların maliyetlerinin hesaplanması, bu düzenlemelerin belki de en önemli etkisinin gözardı edilmesini zorunlu kılmaktadır. Kirzner (1985)'in ısrarla ifade ettiği gibi, her türlü devlet müdahalesi ve regülasyonlar, piyasadaki girişimsel faaliyetleri sekteye uğratmaktadır. Girişimciler, serbest bir piyasada gerçekleştireceklerinden daha az düzeyde kâr artırıcı faaliyetler peşinde koşacaklardır. Bunun yerine, rant artırıcı faaliyetler daha cazip hale gelecektir. Matematiksel olarak sadece uyum maliyetlerini hesaba katmak zorunda olan fayda-maliyet hesaplamaları, serbest piyasadaki sapmanın tüm sonuçlarını göz önüne aldığımızda, maliyetlerin olduğundan daha az olarak tahmin edilmesine yol açmaktadır. Deregüle edilen sektörlerde, firmalar üretim süreçlerini kısa zamanda optimize edemeyecekleri için bu kazançlar da fayda-maliyet analizinin dışında kalacaktır. Sadece marjinal fiyatlandırma yoluyla ortaya çıkan değişimlerin dikkate alınması, üretim sürecinin daha etkin hale getirilmesinin sağlayacağı uzun dönemli kazançları göz ardı etmektedir. Firmaların uzun vadeli girişimsel faaliyetlerinin bir sonucu olan bu kazançlar yeniliklerin piyasa girmesinin zaman aldığı durumlarda oldukça yüksek değerlere ulaşabilmektedir (Winston, 1998).

Küreselleşen Regülasyon

Gelişen piyasaların ülke sınırlarını aşması ve ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte, piyasaların regülasyonu da uluslararası bir boyut kazanmaya başladı. Küreselleşmenin, regülasyon üzerinde iki farklı biçimde etkisi söz konusudur. İlk olarak, küresel piyasaların ulusal

uzantılarında piyasa yapıları birbirlerine benzer şekiller almaktadır. Bu piyasaların regülasyonu da bu nedenle ortak bazı özellikleri içermektedir. Özellikle regülasyon ve piyasaya açılma konusunda gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkeleri takip ettikleri için, kurumsal ve yasal çerçeveleri gelişmiş ülke örneklerini büyük ölçüde izlemektedir. Bu benzerliğin diğer bir boyutu, regülasyonun ekonomik teorisinin yeknesaklığıdır. Regülasyonun biçimi, fiyatlandırma modelleri ve teşvik mekanizmaları hem teorik hem de ampirik olarak belirli bir uygulama biçimini hakim konuma getirmektedir. Mesela, 1970'lerde oldukça yaygın olarak kabul gören "getiri oranı regülasyonu" pek çok ülkede benzer zamanlarda terk edilmekte ve yerine değişik fiyat tavanı modelleri kullanılmaya başlanmaktadır. Deregülasyon hareketinin de, teorik ve ampirik olarak benzer bir çerçeveyi izlediğini söylemek mümkündür.

Küreselleşmenin diğer bir biçimi ise, bazı sektörlerde ulusal regülasyon otoritelerinin yanında ve bazen üstünde, uluslararası regülasyon otoritelerinin piyasaları kontrol etmesidir. Mesela, enerji piyasasında Avrupa Birliği Komisyonu, Avrupa Birliği ülkelerinde ve Türkiye'de enerji piyasalarının regülasyonunda belirleyici rol oynayabilmektedir. Birlik üyesi ülkelerin kendi enerji regülasyon kurumları mevcut olmasına rağmen, Avrupa Birliği bu kurulların üstünde bir karar organı olarak ortaya çıkmıştır.

Genel olarak, regülasyonların azaltılmasına yönelik uygulamaların hakim eğilim olmasının birkaç önemli sebebi vardır. Bunlar; küreselleşme, rant-arama faaliyetleri ile regülasyonların fayda ve maliyetlerinin daha iyi hesaplanır hale gelmesidir.

Küreselleşme

Küreselleşme olgusu, ülkelerin kendi sınırları içinde daha aktif bir regülasyon uygulaması-

na gidebilmesini zorlaştırmaktadır. Üretim faktörleri çok hızlı bir şekilde yer değiştirebildiği için, piyasalar açısından olumsuz sonuçları olan regülasyonlar, firmaların alternatif ülkelere yönelmesine neden olabilmektedir. Bu da, o ülke için daha rekabetçi bir ortama ulaşabilmenin maliyetini artırmaktadır⁶. Küreselleşmeyle birlikte bilginin aktarılmasının da hızlanması, regülasyonların değişen şartlar karşısında daha etkisiz kalmasına yol açmaktadır. Regülasyonların doğası gereği, genel ve zor değişen şekillerde olması gerekliliği, bunları ekonomik olarak daha maliyetli hale getirmektedir.

Küreselleşme ile birlikte piyasaların genişlemesi, ekonomik regülasyonların azalmasına yol açacaktır. Zira, ülke bazındaki regülasyonlar, uluslararası piyasalarda rekabet gücünü azaltacak, üretimin daha maliyetli olarak gerçekleştirilmesine neden olacaktır. Daha da ötesi, sermayenin hareket kabiliyetinin yüksekliği, firmaları regülasyonların daha az olduğu ülkelere ve bölgelere kaydıracaktır. Bununla birlikte, sosyal regülasyonlar küreselleşme ile birlikte artış eğilimine girecektir. Bunun en önemli sebebi, ülkeler arasında bilgi aktarımının artması ile birlikte, çevre, sağlık ve güvenlik alanlarında uluslararası normlara olan talebin de artmasıdır. Uluslararası ticaret yapabilmek, uluslararası sosyal regülasyonlara uymayı gerektirecektir.

Küreselleşme ile birlikte, süreç regülasyonlarının etkisi de daha fazla hissedilecektir. Bürokratik işlemlerin fazlalığı, karar verme ve adalet mekanizmalarının hantallığı, firmaları başka ülkelere kaydıracaktır. Ülkelerin maliye ve para politikaları da küreselleşme-

den olumsuz etkilenecektir. Etkin olmayan politikalar, sermaye ve emek hareketlerinin daha da hızlanmasına yardımcı olacaktır. Bu değişimin önemli bir sonucu, ülkelerin, git-tikçe daha fazla oranda regülasyonları maliye ve para politikalarının yerine tercih etmesidir (Hahn, 2000, s. 67). Böylece hükümetler, diğer alanlarda kaybettikleri kontrol kabiliyetini, piyasalar üzerindeki ekonomik ve sosyal düzenlemeler yoluyla gerçekleştirmeye çalışacaklardır.

Rant-Arama ve Menfaat Grupları

Regülasyonların temel fonksiyonunun, servet yaratmaktan ziyade, yaratılmış servetin toplumun farklı kesimleri arasında dağıtılması olduğunun daha fazla kabul görmesiyle birlikte, regülasyon uygulamalarının politik olarak savutulabilmesi de zorlaşmıştır. Özellikle rant-arama faaliyetlerinin israf niteliğinde harcamalara yol açması, bu rant fırsatlarının ilk başta hiç yaratılmamasının hedeflenmesini de beraberinde getirmektedir. Böylece, siyaseti bir piyasa olarak görmenin doğal bir sonucu olarak, deregülasyonun bu yöndeki faydaları da artmaktadır⁷.

Fayda ve Maliyet Hesaplaması

Regülasyonların etkileri üzerine yapılan ayrıntılı çalışmalar, ampirik olarak regülasyonların fayda ve maliyetlerini hesaplamayı mümkün hale getirmiştir. ABD’de havayolu ve telekomünikasyon deregülasyonu ile başlayan süreç, özellikle ekonomik regülasyonların etkilerini daha açık ortaya çıkarmıştır. Bu konuda en önemli katkılardan birini yapan Joskow ve Rose (1989)’a göre, ampirik çalış-

⁶ Mesela, katı regülasyon uygulamalarından faydalanan ulusal bankalar, uluslararası rekabet karşısında önemli kayıplara uğrayacaklardır (Kroszner ve Strahan, 1999). Mukayeseli avantajı rekabetten ziyade daha farklı alanlarda olan bankalar, yeni durumlara uyum sağlamakta zorlanacaklardır.

⁷ Bununla birlikte, bir kere regülasyonlar yerleştirildikten sonra, bunların kaldırılmasının maliyetlerinin yüksekliği de deregülasyonun başarısını etkilemektedir. Deregülasyonun maliyetinin faydasından yüksek olduğu durumlarda regülasyon uygulamalarına devam etmek, her ne kadar israfı yol açsalar da, daha doğru olabilmektedir (McCormick, Shughart ve Tollison, 1984).

malar, genel olarak; regülasyon müdahalelerinin kamu yararını gütmeyişini, dağıtimsal ve siyasi amaçların etkinlik amacından daha önce geldiğini, regülasyonun, rekabeti fiyat-dışı boyuta taşıdığını göstermiştir (Joskow ve Rose, 1989, s. 1496-7). Bütün bu nedenler, regülasyonların beklenen etkileri ortaya çıkarmakta başarılı olamadığını göstermektedir.

Regülasyonun Uluslararası Boyutları

Ülkeler, ticaret yoluyla birbirlerine daha bağımlı hale geldikçe, birbirleriyle uyumlu bir şekilde davranmalarını sağlayacak üst kurumlar da oluşmaktadır. NAFTA ve Avrupa Birliği, üye ülkelerin regülasyon uygulamalarını bağlayıcı birtakım temel normları koyabilmektedirler. Regülasyonun diğer bir uluslararası boyutu ise dışsallıkların da ulusal sınırları aşmasından kaynaklanmaktadır.

Uluslararası ticaretin gelişmesi ve daha serbest hale gelmesiyle birlikte, daha önce tarif ve engellerle yapılan kısıtlamalar, artık regülasyonlar yoluyla yapılmaya başlanmıştır. Ülkeler, üretim yapmanın maliyetlerinin bir kısmını ülke dışına aktarmayı tercih etmeye başlamışlardır. Uluslararası ticaretin daha rekabetçi olabilmesi için, ülkeler arasındaki pazarlıkların ve müzakerelerin üst kurumlar aracılığıyla yapılması daha doğru olacaktır. Özellikle, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar bu yönde etkin rol oynayabilecek gibi gözükmektedir. Regülasyonlar uluslararası ticaretin maliyetlerinin ve faydalarının da gündeme getirilmesi ile çıkar gruplarının rant-arama faaliyetlerini daha maliyetli hale getirecektir.

Küreselleşmenin diğer bir sonucu, ticaretin şeklinin ve içeriğinin ülkeler arasında birbiriyle uyumlu hale getirilmesidir (Hahn, 2000, s. 73). Standartların birbiriyle uyumlu hale getirilmesi, uluslararası ticaretin serbestleşmesi anlamını taşımaktadır. Avrupa Birliğinde olduğu gibi, ticaretin araçlarının ortak

bir yapıya kavuşturulması, ulusal firmaların uluslararası ticarettten korunmalarının alternatif mekanizmalarını da ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte, çıkar grupları standartlaşmayı kendi menfaatlerini korumamın bir aracı olarak da görebilirler. Tüketicilerin seçebilecekleri ürün yelpazesini küçültmek gibi bir fonksiyona da sahip olan uyumlaştırma çabalarını, uyum sonucunda daha avantajlı duruma gelecek olan firmaların destekleyeceklerini de beklemek gereklidir.

Ticareti uyumlaştırmanın serbest ticaret açısından önemli bir etkisi de, ülkelerin ticaret üzerindeki kontrollerini zayıflatmasıdır. Ülkeler, kendi firmalarını kolayca teşvik edemeyecekler, korumacı uygulamalara rahatlıkla giremeyeceklerdir.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından uyumlaştırma, gelişmiş ülkelere oranla daha fazla maliyet artırıcı bir faktördür. Bu ülkelerdeki üretim süreçleri açısından, maliyetlerin artması anlamını taşıyan sosyal regülasyonlar, bu ülkelerin rekabet gücünü de azaltacaktır⁸.

Başta çevre ve sağlık olmak üzere, uluslararası anlaşmalar, giderek daha fazla oranda sosyal regülasyonları içermektedir. Ulusal ekonomik faaliyetlerin uluslararası dışsallıkları, daha fazla düzenlemelere konu olmaktadır. Çevre kirliliğinde, Kyoto kriterlerinde olduğu gibi, imzalanan uluslararası anlaşmalar, ülkelerin kendi içlerinde bağımsız bir şekilde regülasyon yapabilme kabiliyetlerini sınırlandırmaktadır. Aynı şekilde, finans sektörü de yaygın şekilde uluslararası regülasyonlarla düzenlenen sektörler arasındadır. Dışsallıkların büyüklüğü, hangi sektörde daha önce uluslararası kurumların etkin şekilde belirleyici olacağı üzerinde belirleyici olmaktadır.

⁸ Siyasi süreçlerin rekabet üzerindeki etkilerinin ayrıntılı bir tartışması için Alesian ve Allen'e (1983, ss. 283-95) bakılabilir.

Regülasyonun Geleceği

Bu faktörlerin ışığında, regülasyonların yapısında ve işlevinde gelecekte nasıl değişiklikler ortaya çıkacaktır sorusunun cevabını, hem ekonomik hem de sosyal regülasyonlar için ayrı ayrı vermek doğru olacaktır. Farklı regülasyon teorilerinden hareketle, regülasyonların geleceği hakkında farklı beklentiler oluşturmak mümkündür. Kamu yararı teorisi çerçevesinde teknolojik ilerlemeler ve piyasa başarısızlıklarının daha etkin şekillerde ortadan kaldırılmasıyla, deregülasyonun hız kazandığı söylenebilirken; Chicago ve Kamu Tercihî teorilerinden hareketle, baskı gruplarının güçlerindeki bir değişimle açıklamak mümkün olabilecektir (Hertog, 2000, s. 246). Temel sorun, regülasyon otoritelerinin piyasa sistemini ne kadar etkin bir şekilde taklit edebileceğiyle de ilgilidir. Hangi alanda piyasanın başarılarının daha kısa zamanda ortaya çıktığına bağlı olarak, ekonomik ve sosyal regülasyonlardaki reform hareketleri farklılık arz edecektir.

Ekonomik regülasyonlar açısından bakıldığında; gelecekte bu regülasyonların küreselleşme ile birlikte azalacağını beklemek doğru olacaktır. Teknolojideki ilerlemeler ve bilgi aktarımının maliyetinin azalması, ülkeler arasındaki piyasa farklılıklarının maliyetini artırmakta ve deregülasyon yönünde hareketleri teşvik etmektedir. Küreselleşen dünyada, küreselleşmenin avantajlarını daha fazla kullanma imkanı olan ülkelerde deregülasyonun daha erken ve daha hızlı olacağını söyleyebiliriz. Nitekim, gelişmiş ülkelerin deregülasyon konusunda öncü durumda oluşu da bunu göstermektedir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde de, uluslararası piyasalara açılma oranı daha yüksek olan endüstriler, deregülasyon için daha fazla baskı yapmak eğiliminde olacaklardır. Türkiye'deki özelleştir-

me ve rekabete açılma çabalarını da bu çerçevede değerlendirmek doğru olacaktır.

Deregülasyon ve özelleştirme ile birlikte, rekabet politikaları da, ekonomik etkinlik açısından daha belirleyici bir rol oynamaya başlamaktadır. Serbest rekabete açılan endüstrilerde, yerli endüstrilerin dünyaya uyumu açısından, rekabet otoriteleri, küreselleşmenin etkilerini daha fazla dikkate almak zorundadır.

Regülasyonların tam olarak kaldırılamadığı veya devlet tekelinde olmasının siyasi olarak zorunlu görüldüğü endüstrilerde, etkinliği artırıcı fiyatlama sistemleri tercih edilmelidir. Mesela, elektrik gibi iletimin doğal tekel olduğu endüstrilerde, uluslararası kriterlere uyum sağlayabilecek bir teşvik mekanizmasının oluşturulması gereklidir.

Sosyal regülasyonlar ise, hem refahın artması, hem de küreselleşme ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Bu tür regülasyonların artmasında değişik faktörler etkili olmaktadır. İlk olarak, servetin artmasıyla sosyal regülasyonlar pozitif bir ilişki içindedir. Bireyler, elde ettikleri sosyal regülasyonları kaybetmek istememektedir. Bunun sonucu olarak da siyasetçiler, bu tür regülasyonlardan vazgeçmek istemezler (Hahn, 2000, s. 72).

Türkiye'de Regülasyon Uygulamaları

Ülkemizde iktisat bilimi açısından yeni yeni tartışılmaya başlanan "regülasyon" kavramı, aslında uygulama bakımından eskilere dayanmaktadır. Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında (1923-1933), iktisadi örgütlenme yapabilmek için arayışlar devam etmiştir. Bu arayışlar sonucunda tercih, devletçilikten yana kullanılmıştır. Devlet eliyle kurulan teşebbüslerle, iktisadi hayat yönlendirilmeye çalışılmıştır. Kısacası devlet eliyle ihdas edilmiş bir "piyasa" anlayışı söz konusu olmuştur.

Türkiye’de regülasyon uygulamalarının tarihi iki farklı dönem itibariyle değerlendirilebilir. Birinci dönem, devletin kurduğu teşebbüsler ile mal ve hizmet üreterek kendi piyasasını oluşturduğu ve özel teşebbüsün sınırlı olduğu bir dönemdir. İkincisi ise devletin üretim sürecine dahil olmadan, sadece piyasalar üzerindeki denetimle uğraştığı dönemdir. İkinci dönem çok yeni olmakla birlikte, Türkiye iktisat tarihine hakim olan birinci dönemdir.

Uzun bir dönem iktisadi yapıya hakim olan devlet anlayışına karşın, son zamanlarda yasal ve kurum-sal serbestleşmeyle birlikte serbest bir piyasa-nın kurulmasına imkan sağlanmaya çalışılmıştır. Yıllarca özel girişimciyi ikame etmeye çalışan devlet, ağır maliyetler ödemek zorunda kalmıştır. Üretim sürecindeki aktif görevini özelleştirme süreciyle birlikte piyasaya aktarmaya çalışan devlet, kendine yeni iktisadi görevler ihdas etmeye çalışmaktadır.

Bu yeni görev anlayışı kendini, son on yıldır yaygınlaşan, regülasyon kurumlarıyla göstermektedir. Regülasyon kurumlarının ülkemizde yaygınlaşmasının, iki önemli rolü bulunmaktadır. Bu kurumların ortaya çıkması, devletçilik uygulamasının diğer bir ifadeyle ekonomik bir yapıda kamu sektörünün, sona erdiğinin göstergesidir. Diğer bir durum ise, regülasyon kurumlarıyla devlet üretim sahasından çekilmeye başlamıştır. Ancak regülasyon kurumları üretim yapmamalarına rağmen, “piyasa denetçisi” rolü gereği daha fazla bütçe büyüklüğü talep edecek ve bu da daha fazla işlem maliyeti meydana getirecektir.

Son dönemdeki gelişmeler Türkiye’nin, ekonomik sorunlarının iç dinamikler ile çözülmesinin mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Ekonomik sorunların (enflasyon, bütçe açılı, işsizlik vs.) çözümünü için, bir uluslararası iktisadi örgütlenmeye dahil olmak

zorunda kalmıştır. Küreselleşme sürecinin yaygınlaştığı bir uluslar arası ticari yapıda Türkiye’nin başka alternatifini bulunmamaktadır. Literatürde “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” olarak bilinen reformların temelinde yatan amaç ise Türkiye iktisadi örgütlenmesinin bir uluslararası iktisadi örgütlenmeyle adapte edebilmektir.

Türkiye’de uygulanan regülasyon politikalarının temelde iki amacı bulunmaktadır: *Piyasalaşma ve Özel mülkiyet*. Özellikle doğal tekel konumunda bulunan sektörlerin (telekomünikasyon, şeker, enerji vs.) rekabet sürecine dahil olması için her sektörün kendine ait bir piyasasının olması gerekmektedir. Türkiye’de de son yapılan düzenlemelerle bu amaç gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca, özel mülkiyet alanının genişletilebilmesi için özelleştirme sürecine hız verilmektedir.

Bu amaçlarla kurulan regülasyon kurumları, aslında kamu sektörü ağırlıklı bir iktisadi yapıdan pek de farklı bir yapıya sahip bulunmamaktadır. Çünkü, piyasalaşması istenilen sektörlerle ilgili olarak kurulan üst kurullar; piyasaya giriş-çıkış, fiyat ve miktar ayarlaması, üretim süresiyle ilgili birçok konuda müdahalelerde bulunmaktadır. Bundan dolayı devlet, aktif olarak üretim sürecine dahil olmamış olarak gözükse bile, dolaylı olarak üretim sürecini yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu durum piyasadaki fiyat sinyallerini bozmakta ve girişimcileri rant faaliyetlerine doğru yönlendirmektedir.

Piyasaya giriş ve çıkışın üst kurullar tarafından belirlenmesi hem piyasanın rekabet sürecini azaltmakta hem de siyasi tarafgirliği artırmaktadır. Kısacası müdahale yöntemiyle, yani piyasa dışında çözümlerin aranmasıyla, piyasa şartlarının iyileştirilmesi mümkün değildir. Türkiye’de yaklaşık yirmi yıldır, özelleştirme faaliyetinin tamamlanamamasının temelinde yatan sorun da budur. Aynı so-

run ve sıkıntıları bu defa da doğal tekellerin piyasalaşması sürecinde görebiliriz. Ayrıca iktisadi alanda yapılan bu değişimler gönüllü olarak değil, uluslararası baskılar sonucunda yapılmaktadır. Cari olan iktisadi örgütlenmeden mayalananlar, bu tür uygulamaların kendi çıkarlarına olumsuz etki yapacağı için, hem özelleştirme hem de piyasalaşma sürecine karşı çıkmaktadırlar.

Küreselleşme olgusunun uluslararası ticari faaliyetler üzerine kurulu olduğu muhakkaktır. Uluslararası ticari faaliyetler ise hem mal ve hizmetlerin fiyatlarını ucuzlatmakta hem de ürün farklılaştırması –uzmanlaşmayla birlikte- yapmaktadır. Bu tür avantajları kendi ülkesi lehine kullanabilme cesaretini gösteren ülkelerin iktisadi refahının önemli derecede arttığı görülmektedir. Türkiye'nin de uluslararası ticari faaliyetlerini geliştirebilmesi ve iktisadi örgütlenmesini ona göre ayarlayabilmesi ülkeye hem ekonomik bakımdan hem de sosyal göstergeler bakımından önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç

Bu makalede, küreselleşme ile regülasyonun değişimi arasındaki ilişkiyi kısaca değerlendirmeye çalıştık. Küreselleşen bir dünyada, regülasyonların ulusal kimliklerin kontrolünden çıkacağı artık açıkça görülmektedir. Ülkeler, imzaladıkları uluslararası sözleşmelere bağlı olarak, kendi piyasaları üzerindeki kontrollerini gittikçe kaybetmektedirler.

Genel olarak devletin, ekonomik faaliyet üzerindeki hakimiyetini kısıtlayan uluslararası regülasyonlar, etkileri açısından para politikasından siyasi rejime kadar pek çok hususta ülkelerin yasal düzenlemelerini ve uygulamalarını yeniden şekillendirmelerini zorunlu kılmaktadır. Zira, uluslararası regülasyonlarla uyumlu olmayan ulusal düzenlemeler, ülkelerin gereksiz ilave maliyetlere ve ticaret zorluklarına katlanmalarına yol açmaktadır.

Türkiye'nin, regülasyon sistemini yeni yeni uygulamaya başladığı bir dönemde, uluslararası düzenlemelerle ortaya çıkabilecek uyumsuzluklar, ileride ilgili sektörler açısından daha karmaşık ve çözümü daha maliyetli problemlerin ortaya çıkmasına da sebep olacaktır.

Ekonomik regülasyonların azalması ve özelleştirme uygulamalarının toplum açısından faydası, maliyetinden yüksek olmaktadır. Ancak sosyal regülasyonlar, hem hesaplanmalarının daha güç olması, hem de uluslararası ticaretle birlikte uyumun zorunlu hale gelmesiyle birlikte toplum açısından ilave maliyetlere yol açabilecektir.

Ancak, her şeyden önce Türkiye'de, uygulanan ve uygulanmak istenen regülasyonların fayda ve maliyetleri üzerine ayrıntılı çalışmalar yapmaya başlanmalıdır. Bu, hem regülasyonları uygulayanların sorumluluklarını daha net bir şekilde ortaya çıkaracak, hem de toplumun regülasyonlar üzerindeki anlayışının daha sağlıklı oluşmasını sağlayacaktır.

Devlet, ekonomik ve sosyal regülasyonları uygulamaya koyarken, bunların ekonomik fayda-maliyet analizi sonuçlarını da hesaplamalıdır. Böylece, regülasyonların rant-arama faaliyetleri yoluyla kaynakların israf edilmesi önlenmiş olacaktır. Ayrıca, bu yönde bir çalışma, yargının da regülasyonlara ilişkin uyuşmazlıkları çözerken tüm toplum açısından bu regülasyonların fayda ve maliyetlerini dikkate almasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

Alchian, A. ve W. R. Allen, (1983), *Exchange and Production*, Belmont, California: Wadsworth.

Buchanan, J. M., (1989), *Explorations into Constitutional Political Economics*, College Station, Texas: Texas A&M University Press.

Francis, J. G., (1993), *The Politics of Regulation*, Oxford: Blackwell.

- Frank, R. H. ve C. R. Sunstein, (2000), *Cost-Benefit Analysis and Relative Position*, Working Paper 00-5, Washington: AEI-Brookings Joint Center for Regulatory Studies.
- Guasch J. L. ve R. W. Hahn, (1999), "The Costs and Benefits of Regulation: Implications for Developing Countries", *World Bank Research Observer*, c. 14, n. 1, s. 137-58.
- Hahn, R. W., (1998), "Government Analysis of the Benefits and Costs of Regulation", *Journal of Economic Perspectives*, c. 12, s. 201-10.
- Hahn, R. W., (2000), *Reviving Regulatory Reform*, Washington: AEI-Brookings.
- Hahn, R. W., ve Hird, J., (1991), "The Costs and Benefits of Regulation: Review and Synthesis." *Yale Journal on Regulation* 8 (Kış): 233-78.
- Hertog, J., (2000), "General Theories of Regulation", *Encyclopedia of Law and Economics*, New York: Edward Elgar, s. 223-70.
- Joskow, P. L. ve N. L. Rose, (1989), "The Effects of Economic Regulation", R. Schmalensee ve R.D. Willig (der.), *Handbook of Industrial Economics*, c. 2 içinde, New York: Elsevier, s. 1449-506.
- Kirzner, I. M., (1985), "The Perils of Regulation: A Market-Process Approach", idem, *Discovery and the Capitalist Process* içinde, Chicago: Chicago University Press.
- Kroszner, R. S., ve P. E. Strahan, (1999), "What Drives Deregulation?: Economics and Politics of the Relaxation of Bank Branching Restrictions." *Quarterly Journal of Economics*, c. 114, s. 1437-67.
- McCormick, R. E, W. F. Shughart, ve R. D. Tollison, (1984), "Disinterest in Deregulation", *American Economic Review*, c. 74, s. 1075-9.
- Mihlar, F., (1996), "Regulatory Overkill: The Costs of Regulation in Canada", Vancouver: Fraser Institute.
- Organization for Economic Cooperation and Development (1992), *Regulatory Reform, Privatization, and Competition Policy*. Paris: OECD.
- Oğuz, F., (2001), "Hukuk ve Ekonomi Yaklaşımı Üzerine", A. Ulusoy (der.), *Uluslararası Tabkim ve Kamu Hizmeti* içinde, Ankara: Liberte, s. 176-210.
- Oğuz, F., (2001b), "Kamu Tercihi, Rant-Arama ve Bürokrasinin Çıkması", *Yeni Türkiye*, c. 7, n. 41, s. 219-27.
- Peltzman, S., (1975), "The Effects of Automobile Safety Regulations", *Journal of Political Economy*, c. 83, s. 677-726.
- Viscusi, W. K., Vernon, J. M. ve Harrington, J. E., (1996), *Economics of Regulation and Antitrust*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Winston, C., (1993), "Economic Deregulation: Days of Reckoning for Microeconomists", *Journal of Economic Literature*, c. 31, s. 1263-89.
- Winston, C., (1998), "U.S. Industry Adjustment of Economic Deregulation", *Journal of Economic Perspectives*, c. 12, n. 3, s. 89-110.